

מחקר מסכם על יהודי קאיפנג, סין

איירין איבר

Michael Pollak, *Mandarins, Jews, and Missionaries — The Jewish Experience in the Chinese Empire*, Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1980, xviii + 436 pp., appendix, index.

נוצרים, פרוטסטנטים ויהודים במידע על יהודי סין. באחרונה אף שימש מידע זה לצורכי תעמולה אנטישמית. חלקו השני של הספר כולל סקירה מקפת על הנוכחות היהודית בסין בכלל, ועל מרכזה האחרון ששרד בקאיפנג. שני חלקי הספר מכילים תיעוד יסודי ומעמיק, ולמעט מקורות סיניים, לא פסח המחבר על אף מקור ואף עדות בנושא זה בשפות המערביות.

החלק הראשון, כשני שלישים מן הספר, חושף סיפור מרתק וכמעט לא ידוע על התעניינותם של קאתולים ושל פרוטסטנטים בגורלם של יהודי קאיפנג ועל הנסיונות הכושלים של יהודים, שנעשו בלב חצוי במאה השנים האחרונות, לסייע לקהילה השוקעת. החלק השני מוסר נתונים ידועים יותר — לפחות לאנשי-מקצוע, אשר מכירים את עבודותיהם של רודולף לוונטאל, דניאל ד'לסלי והילמן קובלין. אך מידע מועט אפשר להוסיף כיום על מה שידוע על יהודי קאיפנג, אבל גם מי שבקי בתולדותיהם עשוי להפיק תועלת מסקירתו של פולאק.

בתאריך כלשהו במחצית הראשונה של המאה ה-12 הגיעו באותו זמן, קבוצה, או קבוצות, של יהודים לבירה הסינית, קאיפנג, התיישבו בה ובנו לעצמם בית-כנסת. בית-הכנסת בקאיפנג (לא המבנה המקורי, אלא אחרים שקמו באותו מקום) שימש את הקהילה היהודית עד שנים אחדות לאחר 1850. הקהילה עצמה האריכה ימים עד המאה ה-20 ואחדים מצאצאיה ממשיכים להזדהות כיהודים עד עצם היום הזה.

ספרות עשירה ומגוונת התפתחה במשך השנים על יהודים אלה ועל בית-הכנסת שלהם. מחקרו של מייקל פולאק הוא האחרון בסדרת ספרים בנושא זה, אף שודאי אין הוא סוף-פסוק בסוגיה זו, ומאז ששוב ניתן לבקר ברפובליקה של סין העממית, מתפרסמים דיווחים חדשים בנדון. 'מאנדארינים, יהודים ומסיונרים' הוא, מכל מקום, הרבה יותר מאשר עוד ספר-היסטוריה על יהודי קאיפנג.

הספר מספר, למעשה, שני סיפורים. בחלקו הראשון סוקר פולאק את השימור שים לצורכי פולמוס שעשו תיאולוגים

קאיפנג היתה לה חשיבות מסוימת עד ראשית המאה ה-14, אולם היא ירדה לדרגה של בירה פרובינציאלית עם ייסודה של פקינג כבירה בשנת 1421, ונתלוותה לכך ודאי שקיעה חומרית כללית. עם זאת נראה, שהקהילה היהודית הוסיפה לשגשג למדי עוד במאה ה-18. היא השתבחה בכמה משפחות מיוחסות, שאחדים מבניהן שירתו בפקידות הקיסרית, וכן במשפחות סוחרים עתירות־נכסים. בית־הכנסת, שנהרס חליפות משריפות או משטפונות, נבנה בכל פעם מחדש בהיתר קיסרי. רבנים וחכמים פיקחו ברציפות על קיום המצוות היהודיות והתפילות ועל חינוך הדור הצעיר. שקיעת הקהילה החלה בראשית המאה ה-19. מבקרים שהגיעו לקאיפנג למן 1850 ואילך מדווחים על ירידה מתמדת בקיום המצוות והמסורת היהודיות, קל וחומר בידעת השפה העברית. בית־הכנסת חדל להתקיים בתאריך כלשהו בין 1850 ל-1866: ספרי־התורה והספרים ששרדו מן השטף פונות והאש נמכרו מעט־מעט. נראה שההימנעות מאכילת חזיר האריכה ימים יותר מכל, אולי בשל הקירבה לשכנים המוסלמים, שאף הם אינם אוכלים חזיר, אשר הסינים מזהים אותם לעיתים קרובות עם יהודים.

אולם למרות כל זאת עד היום חיים בקאיפנג אנשים הרואים עצמם יהודים. במאמר שנכתב באחרונה מסופר על ראיון עם שיה צ'ינג־יו (שיה הוא שם של אחד מבתי־האב היהודיים), שהתוודה: 'לפעמים אני שואל את עצמי "האם אני יהודי?" התשובה היא כן'.¹ פולאק קרא

אעסוק תחילה בחלק השני ואסכם בקצרה את תולדות יהודי קאיפנג, ואחר־כך אפנה לבעיות הזהות היהודית ושקיעת הקהילה, העולות מתוך תולדותיהם.

קרוב לוודאי, שסוחרים יהודים הגיעו לדרום סין בדרך הים ולצפונה בדרך היבשה, במאות 8-9. אפשר שאחדים מהם התיישבו ישיבת־קבע במקום, במיוחד בעיר הבירה צ'אנג־אן, כדי לסלול בכך את הדרך לקשרי המסחר של סוחרים יהודים נוספים. אין ראיות לכך, במקורות סיניים ואחרים, שהם הקימו באותו זמן בית־כנסת קבוע. מקורות סיניים מן המאות 13 ו־14, המעידים על קיומן של מובלעות מוסלמיות גדולות באחדות מערי הדרום ובפקינג, יש מהם המאזכרים גם־כן יהודים. אם אמנם היו באותו זמן בהאנגצ'ו ובנינגפו קהילות קבע יהודיות עם בתי־כנסת, הרי אלה נבנו מן הסתם מאותם חומרים בלתי עמידים שמהם נבנו המקדשים הסיניים, ולכן נעלמו במהרה.

יהודים הגיעו לקאיפנג לפני 1163, היא השנה שהם מציינים כמועד בניית בית־הכנסת הראשון שלהם. שלא כהא־נגצ'ו ונינגפו, שתיהן ערי־חוף דרומיות, נמצאת קאיפנג בפנים הארץ, במישור של צפון סין. עם זאת ברורה הסיבה לבוא היהודים לקאיפנג, שכן זו היתה בשנות 960-1126 בירת סין. לפיכך יש לתארך את מועד בואם של היהודים קודם ל־1123, שאז פרצו מהומות מזוינות, וכסוחרים השתקעוכם בבירה היתה אפשרית רק אם הובטח להם מעמד של קבע. אשר למוצאם — קרוב לוודאי שהם היו בעלי רקע הודי ופרסי. הכתבים הדתיים שלהם אמנם דומים לאלו התימניים, אולם סביר יותר שהם הגיעו לסין דרך הודו, שחלק מהיהודים בה נהגו לפי נוסח תימן.

1 Michael Weisskopf, 'Judaism only a Dim Memory to Chinese Descendants', *The Washington Post* (April 9, 1982), pp. A21, A27.

לאפילוג של ספרו 'הישרדות והיכחדות'. היכחדות של קהילה – כן, אך לא היכחדות של יחידים, הממשיכים להודות כיהודים.

השמירה העקשנית על הזהות, במשך ארבעה דורות לפחות לאחר היעלמותו של בית-הכנסת, היא תופעה יוצאת-דופן, המצדיקה חקירה נוספת. לפני שנים מספר טענתי, כי אפשר שחלק מן ההסבר לכך טמון באופן שבו התייחסו היהודים אל עצמם. הם לא נתפנו מעולם במונח המודרני יר־ט־אי יין (יהודי), או יי־סו־לו־יה (ישראל), אלא כינו את עצמם אנשי דת עקירת־הגידים (ט־י־א־ צ־י־צ־י־א־) או דת הוראת־התנ"ך (צ־י־א־ צ־י־צ־י־א־). שני השמות הם מוחשיים ולא מופשטים, והם מתייחסים למנהגים שבתוך ההקשר הסביבתי הסיני ולא למסורת היסטורית ושכוחה במידה רבה. שנית, במאה ה־20 לא חדלו המסיונרים של הונאן, ובייחוד בישוף וייט מן המסיון הקאנאדי, להזכיר ליהודים את מורשתם, כשם שעשו זאת מבקרים יהודים כלא־יהודים, שהגיעו לקאיפנג.²

הגורמים שתרמו לשקיעתה האינט־לקטואלית והחומרית של הקהילה בקאיפנג נדונים בהרחבה בספרו של פולאק. היה הבידוד מן הקהילות האחרות החל מסוף המאה ה־14: התבוללות שנבעה מאדישותם של חלק מהיהודים למורשתם; נישואי־תערובת; העדר מדיניות אפליה, המונעת יהודים מלקחת חלק בחיים הציבוריים־רשמיים הסיניים; מאות שנות אינדוקטרינאציה קונפוציאלית והעדר אנטישמיות. שלא כצאצאי יעקב במצרים, אשר דחו את האופציה המצרית, קיבלו יהודי קאיפנג את האופציה הסינית, מסכם פולאק.

2 I. Eber, 'The Jews of K'aifeng: The Persistence of Identity', *AAA Quarterly*, 16, no. 5 (December 1971), pp. 19-23.

באופן כללי הצדק עם פולאק, אולם הטיעון בדבר העדר אנטישמיות, אשר פולאק מצטט מפי ס"מ פרלמן, הוא קלוש. ידועות דוגמאות מקהילות אחרות, במיוחד יהודי קוצ'ין, שבהן חברו יחד העדר אנטישמיות וחיי תרבות עשירים. '...אינדוקטרינאציה קונפוציאלית... לא היה אפשר שלא תהיה לה השפעה הרסנית על אחדות הקהילה', כותב פולאק (עמ' 341). גם דבר זה מוטל בספק. מחקריו המבריקים של ד"ר לסלי על הקהילה היהודית בקאיפנג מלמדים, כי בתקופות שונות יצאו מקרב הקהילה מספר לא מבוטל של בעלי דרגות, אשר נטלו חלק בשירות־המדינה הסיני. לפחות בעל־דרגה אחד כזה, צ'או יינג־צ'נג (עמ' 326-328), היה בקי בכתבי־הקודש ופעיל בחיי הקהילה. יש לזכור, כי הדת בחברה הסינית היתה עניין משפחתי ולא התערבה בעניינים ציבוריים. היות חלק מהעולם היהודי לא עמד בסתירה להיות חלק מהעולם הסיני. חילון לא הוביל בהכרח לאובדן היהדות. במאות 16 ו־17 היה בעל דרגה, על־פי הרוב, בן למשפחה מכובדת. סטאטוס של משפחה היה מותנה בחשיבותה המקומית ובדירוג העמדות, שתפסו בניה בחיים הציבוריים. אשר ליהודים, החשיבות המקומית היתה מיוסדת על מעמד המשפחה בקהילה היהודית, אשר גם היא היתה תולדה של רכוש ושל השכלה. יהודי, אשר חונך במטרה לעבור את הבחינות ולהשיג משרה בפקידות, היה

3 Donald Daniel Leslie, 'The Chinese-Hebrew Memorial Book of the Jewish Community of K'aifeng', *Abr-Nahrain*, 4 (1963-1964), pp. 19-49; 5 (1964-1965), pp. 1-28; 6 (1965-1966), pp. 1-52. Idem, *The Survival of the Chinese Jews, The Jewish Community of Kaifeng*. Leiden: E.J. Brill, 1972.

עות זו מילאה עד מהרה חלק בפולמוס התיאולוגי בדבר מהימנותם ושלמותם של כתבי־הקודש העבריים. הועלתה טענה, שלפיה אילו הוכח שיהודים הגיעו לסין לפני שסולפו כתבי־הקודש שלהם, או אז התנ"ך של קאיפנג חייב להיות שונה באופן משמעותי מזה של יהודי אירופה. שני נושאים העסיקו אפוא את התיאולוגים: (א) מתי ואיך הגיעו היהודים לסין (ב) מה היה טיבם של כתבי־הקודש שלהם. כמה ישועים ביקרו אצל יהודי קאיפנג, אולם הם לא ידעו סינית או עברית, ולפיכך התרשמויותיהם, שתועדו במכתביהם ובדיווחיהם לרומא, היו מקוטעות וחסרות. נסיונותיהם הברזים לקנות את ספרי־הקודש הושבו ריקם בידי היהודים. פגישות בין יהודי לישועי לא תמיד הביאו לדו־שיח העשוי ללמד. כך למשל, תיאורו של פולאק את ביקורו של ז'אן־פול גוזאני ב־1704 אצל רב יהודי חרש, אשר סינן מיליון דרך שינוי, אינו נעדר נימה הומוריסטית: 'הסינית' במבטא־אירופי של גוזאני, שהושמעה בקול רם, נפלה על אוזניים שלא היטיבו לשמוע, בעוד הסיני, השורק מבעד לשיניים רבניות קפוצות, אפשר שבחן את מידת סבלנותו של מאזין מלידה... (עמ' 89).

הפעילות הישועית המסיונרית בסין תמה למעשה ב־1724, שעה שרוב המסיונרים גורשו לפי צו קיסרי. התעניינות הנוצרים ביהודי סין שבה והתעוררה רק בשנים הראשונות של המאה ה־19, במיוחד בקרב 'החברה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים'. לפי פולאק, נמנו עם חברי החברה תומכים עתירי־ממון, שהיו נכונים להשקיע מאמצים כדי להביא להמרת דתם של יהודי סין. וכך, כאשר הפליג הכומר האנגלי־קאני, בישוף ג'ורג' סמית, להונג־קונג ב־1850, הוא נשא עמו סכום־כסף נכבד.

צריך להיות גם בעל השכלה יהודית כדי לשמור על הסטאטוס המקומי של המשפחה. לפיכך אפשר לטעון, כי במידה מסוימת היו בעלי הדרגות גם אלה שחונכו במצוות היהדות. 'אינדוקט' רינאציה קונפוציאנית' אינה נראית אפוא כטיעון בר־משקל.

ברור יותר הקשר שבין שקיעת הקהילה ובין הנהלים המינהליים והחברתיים. ראשית, פקידים לא שירתו, על־פי הרוב, במחוז הולדתם. על־כן, הבקאים ביהדות עזבו את הקהילה בקאיפנג, לעיתים קרובות על נשותיהם וטפם. כך למשל, שירת צ'או יינג־צ'נג במחוז פוקינג, ואחיו הצעיר, צ'או יינג־טו, שירת ביונאן. שנית, כתוצאה מכך, הובילה התמעטות האינטלקטואלים (ייתכן שצאצאיהם של פקידים אלו לא שבו למחוז־מולדתם, קאיפנג) להידלדלות המשפחות המיוחסות המקומיות. נראה שמשפחות אלה חדלו להעמיד מתוכן פקידות בכירה באותו זמן, שבו התנוון החינוך היהודי בתוך הקהילה. מעמדם הנמוך של היהודים בקאיפנג, שעליו סיפרו המבקרים בשלהי המאה ה־19, מלמד, כי ללא פקידות זו פסו המשפחות היהודיות החזקות בקהילה. למרות האמור, עליית המשפחות הנכבדות ושקיעתן מוסברת רק באופן חלקי. הסבר מלא יותר יוכל להינתן על יסוד שחזור פרקים נוספים מאורח־החיים הסיני בקאיפנג במאות 16-18.

חלקו הראשון של הספר כולל תיאור מרתק ומעמיק של ההתעניינות הנוצרית־תיאולוגית והיהודית ביהודי סין. על קיומה של הקהילה דיווח לראשונה בפירוט־מה הישועי מתיאו ריצי (1610-1552), לאחר שפגש בשנת 1605 יהודי מקאיפנג, אַי טי־אן. חוגים רחבים יותר נתוודעו לקיומה של הקהילה לאחר פרסום יומניו של ריצי ב־1616, והתוודע-

יהיו פזורים בכל קצווי תבל, יש להחזירם לאנגליה.

יותר מ-200 שנה מאוחר יותר שוב נקשרו יהודי סין לעניין יהודי, שעה שבדיווח בדוי לחלוטין, שפרסם אדולף סטמפל ב-1900, הם סגרו כביכול על בנייתם של בתי-ספר מקצועיים ועל העיסוק בחקלאות. נוסף על פאנטאסיות אלו ואחרות מתעד פולאק בנאמנות רבה את סיפורי-מסעותיהם השונים של מבקרים בקאיפנג ואת פגישותיהם עם יהודיה.

פרק בספר דן בכתובות-האבן, שעליהן חרטו יהודי קאיפנג את תולדותיהם וכן את שמות בני-הקהילה החשובים. בסך-הכל נמצאות שלוש אבנים כאלו ועליהן ארבע כתובות. הכתובות שמשנות 1489 ו-1512 מצויות על אבן אחת, הכתובת משנת 1663 על שני צידיה של אבן אחרת, והכתובת מ-1679 על האבן השלישית. את האבנים משנות 1512/1489 ו-1679 ראה במו עיניו ב-1957 החוקר הקאנאדי רנה גול-דמאן. גם שני אמריקאים, שביקרו בקאיפנג ב-1980, דיווחו שראו את האבנים, אלא שלפי דבריהם, היו הללו באחד סוג ועמדו להיות מוצגות במוזיאון החדש של קאיפנג.⁵ אף שקיימים העתקים של הכתובות, יפיקו המלומדים תועלת רבה יותר, אם תהיה להם גישה ישירה לאבנים. הגיע הזמן שהכתובות יתורגמו מחדש, ואפשר שכך יוארו תולדותיה של קהילת קאיפנג באור חדש.

מאנדארינים, יהודים ומסיונרים הוא ספר קריא ביותר. המחבר קיבץ בספרו שפע של מידע, שהיה מפוזר עד כה ובחלקו לא מצוי. חקירתו המדוקדקת את הנתונים תהיה לעניין רב הן למלומדים והן לקורא להנאתו.

שלא כישועים, ראו האנגלים הפרוטסטנט-אנטים של המאה ה-19 בחזונום סין שכולה פרוטסטאנטית. כך למשל, עוררו שני ספריו של גיימס פיין, 'היהודים בסין' (1843) ו'המושבה היתומה של היהודים בסין' (1872), תקוות עצומות בדבר תפקידם של יהודי קאיפנג בהמרתם הכוללת של הסינים לנצרות. בישוף סמית ושני הנציגים ששלח לקאיפנג ב-1850 ושוב ב-1851 לא הצליחו להעביר על דתו אפילו יהודי אחד, אולם הם הצליחו לרכוש את מגילת התורה, שהיו משאת-נפשם של הנוצרים במשך שנים, וכן מספר רב של כתבים אחרים. כך החלו כתיביד ומגילת להתפזר (ולהיעלם) בהדרגה, כפי שהיטיב לתאר זאת פולאק בספרו המוקדם יותר!

לדעת פולאק, 'יש בגישתו של פיין להיסטוריה של יהודי סין נימה של חמלה, שמקורה באמונה, שהיהדות היא חלק מתוכניתו של האל לגאולת המין האנושי, ושהיא מוצאת את ביטויה המושלם בנצרות' (עמ' 134). היו נוצרים שהאמינו, כי תוכניתו זו של האל כוללת את הופעתו של ישו שנית, וכאשר זה יתרחש, יהיו היהודים בהכרח מפוזרים בכל קצות-תבל. הימצאותם של יהודים בסין היתה אפוא בגדר חדשה טובה לאותם נוצרים. חדשות אלה שימשו גם את ר' מנשה בן ישראל, באמצע המאה ה-17, שפעל להחזרת היהודים לאנגליה, ולשם כך צירף את המידע, שהיה בידו מדיווחי הישועים על יהודי קאיפנג, עם סיפורו הדמיוני של אנטוניו דה מונטזינו, שלפיו יהודי סין הם צאצאי שבט ראובן. ר' מנשה בן-ישראל טען, כי סין היא קצהו האחד של כדור-הארץ בעוד אנגליה היא הקצה השני, וכדי שהיהודים

5 Anson Laytner, 'Rediscovering Remnants of Jews in China', *Heritage*, no. 16 (January 8, 1982).

4 Michael Pollak, *The Torah Scrolls of the Chinese Jews*, 1975.